

- ⁶ Збірник секретних наказів Робітничо-селянської міліції УСРР. — Харків, 1928. — С. 105–106.
- ⁷ *Цт* — документ має гриф «цілком таємно».
- ⁸ Накази НКВС СРСР, що стосувалися виселення громадян України у більшості були відмінені у 1953–1954 рр. і вилучені із відповідного фонду ДА МВС України.
- ⁹ ДА МВС України. — Ф. 45. — Спр. 313. — Арк. 118.
- ¹⁰ На жаль, не всі тексти згаданої та інших постанов та указів партійних й державних органів у повному обсязі представлені в ДА МВС України.
- ¹¹ ДА МВС України. — Ф. 15. — Спр. 146. — Арк. 12.
- ¹² Там само. — Спр. 151. — Арк. 280.
- ¹³ *Ченцов В.В.* Зазнач. праця. — С. 42.
- ¹⁴ ДА МВС України. — Ф. 15. — Спр. 45. — Арк. 123.
- ¹⁵ Там само.
- ¹⁶ У 1946 р. НКВС було перейменовано в МВС, а НКДБ — в МДБ.
- ¹⁷ ДА МВС України. — Ф. 45. — Спр. 353. — Арк. 83.
- ¹⁸ Там само. — Ф. 15. — Спр. 51. — Арк. 293–294.
- ¹⁹ Там само. — Ф. 45. — Спр. 356. — Арк. 162.
- ²⁰ Там само. — Ф. 15. — Спр. 115. — Арк. 16.
- ²¹ Сім'ї керівників і членів ОУН і УПА теж залишались на спецпоселенні. Таким чином, відбувалося лише возз'єднання родин, що також у тих умовах розцінювалось як певне благо для людей, яких доля розлучила на десятиліття.
- ²² ДА МВС України. — Ф. 15. — Спр. 115. — Арк. 16.
- ²³ Там само. — Ф. 45. — Спр. 277. — Арк. 251.
- ²⁴ Там само. — Спр. 278. — Арк. 163.
- ²⁵ Йдеться про осіб, направлених після відбуття покарання на поселення відповідно до Указу ПВР СРСР від 21 лютого 1948 р. — наказ МВС СРСР і Генерального прокурора СРСР від 24 квітня 1954 р.
- ²⁶ ДА МВС України. — Ф. 45. — Спр. 324. — Арк. 90.
- ²⁷ Там само. — Спр. 353. — Арк. 84.
- ²⁸ Там само. — Спр. 385. — Арк. 303–306.
- ²⁹ Там само. — Ф. 46. — Спр. 322. — Арк. 25–27.
- ³⁰ Там само. — Ф. 15. — Спр. 115. — Арк. 16.

Володимир Нікольський
(Донецьк)

СТАТИСТИКА СОЦІАЛЬНОГО СКЛАДУ РЕПРЕСОВАНИХ РАДЯНСЬКИМИ ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ У 1943–1957 рр. (за документами державного архіву СБ України)

Запропонована стаття продовжує цикл публікацій автора, що стали результатом дослідження кількісних характеристик наслідків репресій з політичних мотивів в радянській Україні¹.

Джерельну основу роботи становлять документи Державного архіву Служби безпеки України, зокрема статистичні звіти обласних управлінь НКВД-НКГБ-МГБ-КГБ, що зберігаються у фонді 42*.

Обраний для аналізу період дещо відрізняється від загальновизнаної історичної хронології. Автор виходив із тогочасних специфічних особливостей діяльності радянських органів державної безпеки. Початок звільнення території України від німецько-фашистських загарбників у 1943 р. призвів до переходу органів держбезпеки до активного виявлення осіб, що скоїли (або «ймовірно скоїли») злочини, пов'язані з війною. Йдеться про зрадників Батьківщини, дезертирів, шпигунів, пособників окупантам тощо. Ця діяльність, з різними характеристиками інтенсивності, продовжувалася протягом тривалого часу.

* Серед використаних автором архівних джерел із зазначеного фонду ДА СБ України значну масу становлять робочі статистичні матеріали радянських органів держбезпеки. Оскільки деякі з них навіть не мають формальних ознак завершених документів, слід враховувати можливість певних непорозумінь при підрахунках. — *Редколегія.*

Проведене нами дослідження спирається на аналіз динаміки висунення певних обвинувачень репресованим. Воно дозволяє стверджувати, що 1957 р. став тією межею, яка характеризується завершенням переслідування осіб, обвинувачених у злочинах, пов'язаних з війною (хоча деякі слідчі справи заводилися і розглядалися й у подальші роки).

Отже, хронологічні рамки дослідження обмежуються 1943–1957 рр. У цих часових рамках вирізняються два періоди, що мали свою специфіку, — роки війни (1943–1945) та післявоєнні роки. Слід також зауважити, що 1941 р., початковий рік Великої Вітчизняної війни, нами виключено з хронології дослідження з огляду саме на особливості діяльності радянських органів держбезпеки, які значну увагу тоді приділяли так званім превентивним заходам.

Метою цієї публікації є встановлення за допомогою кількісних показників реального спрямування репресій щодо різних соціальних груп населення. При цьому ми користувалися тією класифікацією цих груп, яка офіційно використовувалася у тогочасному діловодстві органів держбезпеки.

1. 1943–1945 рр.

У звітах обліково-статистичних підрозділів радянських органів держбезпеки динаміку репресій показано за конкретними категоріями населення. Так, робітників було розділено на дві групи — *робітники промисловості та транспорту і робітники сезонні та сільськогосподарські*; медиків — *на міських лікарів та молодший медперсонал і сільських лікарів*; працівників освіти і науки — *на професорсько-викладацький склад вищих учбових закладів (ВУЗ) та шкіл, наукових працівників і сільських вчителів*; службовців — *на так званих інших службовців (без уточнення) та службовців районних та сільських установ*.

Військовослужбовців розділили на три групи — *сержанти, старшини та рядовий склад, офіцери, генерали*. В іншій групі було зосереджено *оперативних працівників органів держбезпеки (НКГБ, НКВД, МГБ, КГБ) і міліції*. Виробнича інтелігенція складалася з *інженерно-технічних працівників, спеціалістів сільського господарства і керівників установ та підприємств*.

Непрацюючі входили до груп *пенсіонерів і інвалідів, і домогосподарок*. Окремо було виділено категорії так званого *декласованого елементу і служителів культів*. До соціальних груп також були віднесені *перебіжчики з-за кордону, колишні куркулі, поміщики, офіцери та торговці, ув'язнені*. Останні через тридцять та більше років після революції об'єктивно мали певний рід занять та відносилися до відповідних соціальних груп.

В одну соціальну групу було об'єднано *учнів вищої (студентів) та середньої школи (школярів, учнів технікумів ремісничих училищ тощо)*.

Якщо науковців об'єднали з *професорами та викладачами шкіл, то працівники мистецтв* входили до окремої групи. Традиційно, як і у попередні роки, окрему групу становили *кустари*.

В сільській місцевості, окрім спеціалістів, про яких вже йшлося, виокремили групи *колгоспників та селян-одноосібників*. Невизначеною була група *«інші»*, до якої, ймовірно, відносили осіб, соціальну належність яких на момент підготовки відповідного звіту ще не встановили, або до цієї ж групи, можливо, входили юристи, журналісти, письменники, молодший обслуговуючий персонал тощо.

Зрозуміло, що проводячи дослідження соціального складу репресованих, можна було б проводити аналіз так званих об'єднаних груп: робітники, службовці, інтелігенція, непрацюючі тощо, або узагальнити показники по групах медичних працівників, вчителів, військовослужбовців тощо. Але, ще раз зауважимо, що ми підходили до цього, враховуючи сам факт обліку репресованих за тими групами, які були в офіційних статистичних звітах. На основі документів Державного архіву СБ України, у відповідності до визначеної періодизації, ми зафіксували таку картину.

Таблиця 1

РОЗПОДІЛ РЕПРЕСОВАНИХ В УРСР ЗА СОЦІАЛЬНИМИ ГРУПАМИ у 1943–1945 рр.²

ТРОНЬКО Петро Тимофійович	— завідувачий відділом Інституту історії України Національної академії наук України, голова Колегії
РЕСНТ Олександр Петрович	— заступник директора Інституту історії України Національної академії наук України, заступник голови Колегії
ДАНИЛЮК Юрій Зіновійович	— провідний науковий співробітник Інституту історії України Національної академії наук України, заступник голови Колегії
БОГУНОВ Сергій Миколайович	— начальник Державного архіву Служби безпеки України
БОГУЦЬКИЙ Юрій Петрович	— Міністр культури і мистецтв України
БОРЯК Геннадій Володимирович	— Голова Державного комітету архівів України
ВОЙНАЛОВИЧ Віктор Анатолійович	— провідний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень Національної академії наук України
ГОРБИК В'ячеслав Олександрович	— завідувачий відділом Інституту історії України Національної академії наук України
ЖУЛИНСЬКИЙ Микола Григорович	— народний депутат України (за згодою)
ЗЯБЛЮК Михайло Павлович	— директор видавництва «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана
КОКІН Сергій Анатолійович	— заступник начальника Державного архіву Служби безпеки України
КРЕМЕНЬ Василь Григорович	— Міністр освіти і науки України
КУРАС Іван Федорович	— народний депутат України (за згодою)
ЛИТВИН Володимир Михайлович	— Голова Верховної Ради України (за згодою)

ДОЗИЦЬКИЙ Володимир Сергійович	— директор Центрального державного архіву громадських об'єднань України
МАРЧУК Євген Кирилович	— Секретар Ради національної безпеки і оборони України (за згодою)
МОТРЕНКО Тимофій Валентинович	— заступник Державного Секретаря Кабінету Міністрів України
НОВОХОТЬКО Леонід Михайлович	— заступник Державного секретаря Міністерства культури України
ПАПАКІН Георгій Володимирович	— начальник відділу Державного комітету архівів України
ПРИСТАЙКО Володимир Ілліч	— заступник Голови Служби безпеки України
ПШЕННИКОВ Олександр Михайлович	— радник Державного архіву Служби безпеки України
РЕПРИНЦЕВ Володимир Федорович	— начальник управління Адміністрації Президента України (за згодою)
РУДЬОВ Олександр Сергійович	— учений секретар Інституту історії України Національної академії наук України
СКЛЯРЕНКО Євген Михайлович	— провідний науковий співробітник Інституту історії України Національної академії наук України
СМИРНОВ Юрій Олександрович	— Міністр внутрішніх справ України
СОЛІЙ Валерій Андрійович	— директор Інституту історії України Національної академії наук України
СОХАНЬ Павло Степанович	— директор Інституту української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського Національної академії наук України
ТАБАЧНИК Дмитро Володимирович	— Віце-прем'єр-міністр України

З таблиці видно, що у 1943–1945 рр. майже половину репресованих становили особи, що мешкали у сільській місцевості. Промислові робітники складали лише дещо більше 6%, і значно більшу частку — «інші службовці». Декласовані та інші включали понад 7% (по кожній групі). Відносно незначними серед заарештованих (менше 1%) були частки кустарів, служителів релігійних культів, сільських вчителів, обох груп медиків, генералів, армійських офіцерів, оперативного складу органів держбезпеки і міліції, працівників мистецтв, домогосподарок, пенсіонерів та інвалідів, перебіжчиків з-за кордону.

При цьому, треба відзначити, що частки цих груп серед населення були різними. Таке наше твердження є гіпотетичним, але, хоч в науковому обігу відсутні статистичні дані щодо соціального складу населення того часу, оскільки переписи проводилися у 1937 і 1939 рр., а війна внесла суттєві корективи у соціальну визначеність людей, зрозуміло, що сільських вчителів та лікарів, кустарів, домогосподарок, пенсіонерів та інвалідів було значно більше, ніж генералів та працівників мистецтв.

Отже можна стверджувати, що основний репресивний удар у 1943–1945 рр. органами держбезпеки було нанесено по тих, хто безпосередньо працював на землі (селяни-одноосібники, колгоспники), та по різних категоріях службовців, а також «декласованому елементу».

По роках розподіл репресованих у цей період за соціальними групами був таким.

* Тут і далі цифрові дані подаються за авторською версією. — *Редколегія.*

1) Селяни одноосібники: у 1943 р. було заарештовано 31,4% від загалу репресованих цієї категорії за весь період, у 1944 р. — 29,2%, у 1945 р. — 39,4%. Максимум арештів припадав на 1945 р., мінімум — на 1944 р.

2) Колгоспники: у 1943 р. — 17,2%, у 1944 р. — 50,9%, у 1945 р. — 31,9%. Найбільша частка арештів була у 1944 р., найменша — у 1943 р.

3) Інші службовці: у 1943 р. 33,3%, у 1944 р. — 47,2%, у 1945 р. — 19,5%. По цій групі останнього року заарештували менше однієї п'ятої загалу (мінімум), а у 1944 р. — максимум, що наближався до половини від загалу.

4) Декласовані елементи: у 1943 р. — 21,1%, у 1944 р. — 11,3%, у 1945 р. — 19,5%. З максимального показника у першому році відсоток репресованих зменшується до мінімуму наступного року, а далі — збільшується на 8,2%.

5) Інші: у 1943 р. — 42,4%, у 1944 р. — 57,6%, у 1945 р. — 0%. За два перших роки відбулося збільшення арештів на 15,2%.

6) Робітники промисловості та транспорту: у 1943 р. — 33,9%, у 1944 р. — 28%, у 1945 р. — 38%. У 1944 р. частка арештів зменшилася на 5,9%, а наступного року збільшилася на 10%.

7) Колишні куркулі, поміщики, офіцери та торговці: у 1943 р. — 28,5%, у 1944 р. — 38,7%, у 1945 р. — 32,8%. За рік відносна частка репресованих збільшилася на 10,2%, а потім відбулося зменшення на 5,9%.

8) Робітники сільськогосподарські та сезонні: у 1943 р. — 13,7%, у 1944 р. — 46,7%, у 1945 р. — 39,6%. По роках зміни у динаміці репресій були такими: після значного збільшення (у 3,4 рази) арештів відбулося певне їх зменшення (на 7,1%).

9) Сержанти, старшини та рядовий склад армії: у 1943 р. — 34%, у 1944 р. — 46,8%, у 1945 р. — 19,3%. По цій групі спочатку відбулося збільшення арештів (у 1,4 рази) з наступним зменшенням (у 2,4 рази).

10) Службовці районних та сільських установ: у 1943 р. — 0%, у 1944 р. — 0%, у 1945 р. — 100%. Арешти відбувалися тільки останнього року.

11) Професорсько-викладацький склад ВУЗ та середніх шкіл: у 1943 р. — 14,3%, у 1944 р. — 73,1%, у 1945 р. — 12,5%. Динаміка арештів по цій групі характеризується значним збільшенням у 1944 р. (у 5,1 рази) та відповідним наступним зменшенням (у 5,8 рази).

12) Спеціалісти сільського господарства: у 1943 р. — 32,1%, у 1944 р. — 38,1%, у 1945 р. — 29,8%. Показники арештів по роках були достатньо близькими з різницями у діапазонах у 6% та 8,3%. Максимум арештів припадав на 1944 р.

13) Керівники установ та підприємств: у 1943 р. — 22,3%, у 1944 р. — 55,2%, у 1945 р. — 22,6%. На перший та останній роки припадали однакові частки арештів, а максимум у 1944 р. був у 2,5 рази більшим.

14) Інженерно-технічні працівники: у 1943 р. — 39,7%, у 1944 р. — 32,8%, у 1945 р. — 27,5%. У 1944 р. частка арештів зменшилася на 6,9%, а наступного року відбулося зменшення на 5,3%.

15) Учні вищої та середньої школи: у 1943 р. — 19,5%, у 1944 р. — 32,4%, у 1945 р. — 48,1%. Спостерігається поступове збільшення арештів: спочатку у 1,7 рази, а потім — ще у 1,5 рази.

16) Кустарі: у 1943 р. — 31,9%, у 1944 р. — 33,6%, у 1945 р. — 34,6%. Співвідношення відносних часток по роках було майже однаковими.

17) Служителів культів: у 1943 р. — 0%, у 1944 р. — 0%, у 1945 р. — 100%.

18) Сільські вчителі: у 1943 р. — 0%, у 1944 р. — 0%, у 1945 р. — 100%.

19) Домогосподарки: у 1943 р. — 0%, у 1944 р. — 0%, у 1945 р. — 100%.

Арешти по групах служителів культів, сільських вчителів та домогосподарок здійснювалися тільки в останній рік періоду. Така ситуація не дозволяє робити порівняння по роках.

20) Міські лікарі та молодший медперсонал: у 1943 р. — 6,4%, у 1944 р. — 64,7%, у 1945 р. — 28,9%. Таким чином, у 1944 р. арешти по цій групі збільшилися більш ніж у 10 разів, а наступного року відбулося зменшення у 22,3 рази.

21) Оперативний склад НКГБ, НКВД та міліції: 1943 р. — 34,3%, 1944 р. — 34,3%, 1945 р. — 31,5%. Розподіл арештів по роках був приблизно рівномірним.

22) Офіцери армії: у 1943 р. — 33,2%, у 1944 р. — 52,7%, у 1945 р. — 14,1%. У 1944 р. арешти офіцерів збільшилися у 1,6 рази, а наступного року відбулося зменшення у 3,7 рази.

23) Працівники мистецтв: у 1943 р. — 0%, у 1944 р. — 0%, у 1945 р. — 100%.

24) Пенсіонери та інваліди: у 1943 р. — 0%, у 1944 р. — 0%, у 1945 р. — 100%.

25) Сільські лікарі: у 1943 р. — 0%, у 1944 р. — 0%, у 1945 р. — 100%.

26) Перебіжчики з-за кордону: 1943 р. — 0%, 1944 р. — 0%, 1945 р. — 100%.

По чотирьох останніх групах арешти відбувалися тільки в останній рік періоду, тому будь-які зіставлення неможливі.

27) Генерали: 1943 р. — 50%, 1944 р. — 50%, 1945 р. — 0%. Було заарештовано дві особи — по одній у перші два роки³.

Аналіз наведених даних дозволяє простежити такі закономірності.

1. По трьох групах (селяни одноосібники, декласовані елементи і робітники промисловості та транспорту) у 1944 р., порівняно з попереднім, відносні частки репресованих зменшуються відповідно на 2,2%, 5,8%,

5,9%, а наступного року — збільшуються на 10,3%, 56,3%, 10%. При цьому загальні збільшення за весь період були: у 1,3 рази, у 3,2 рази, у 1,2 рази.

Хвилеподібний характер динаміки арештів із загальною тенденцією до поширення репресій свідчить, на наш погляд, про зміну акцентів в діяльності органів держбезпеки.

2. По дев'яти групах (колгоспники; інші службовці; колишні куркулі...; сезонні і сільськогосподарські робітники; сержанти, старшини і рядові військовослужбовці; професорсько-викладацький склад ВУЗ та середніх шкіл; керівники установ та підприємств; міські лікарі та молодший медперсонал; офіцери) у 1944 р. було проведено більше арештів ніж попереднього року, а у 1945 р. відбулося зменшення цього показника.

В узагальненому вигляді це має такий вигляд.

Таблиця 2

АРЕШТИ ПО СОЦІАЛЬНИХ ГРУПАХ
у 1943–1945 рр.

№№ з/п	Соціальні групи	Збільшення числа арештів у 1944 р. (на %)	Зменшення числа арештів у 1945 р. (на %)
1	Колгоспники	33,7	19,0
2	Інші службовці	13,9	27,7
4	Колишні куркулі...	10,2	5,9
5	Сезонні та с/г робітники	33,0	7,1
5	Сержанти, старшини та рядові армії	12,8	27,5
6	Професорсько-викладацький склад та вчителі	58,8	60,5
7	Керівники установ та підприємств	32,9	32,6
8	Міські лікарі та молодший медперсонал	58,3	35,8
9	Офіцери	19,5	38,6

Збільшення числа арештів по цих групах у 1944 р. пояснюється такими моментами: а) після визволення України від загарбників зазначені соціальні групи знаходилися під «пильним оком» органів держбезпеки, як більш доступні, що дозволяло швидше виявляти дійсних або ймовірних ворогів влади; б) представники саме цих груп були найбільш незадоволені радянською владою, тому й могли або дійсно скоювати відповідні злочини.

До 1945 р. основний «кадр» таких реальних і міфічних злочинців було вже виявлено, тому й відбулося зменшення кількості заарештованих.

3. По групах спеціалістів сільського господарства, кустарів і оперативного складу НКГБ, НКВД та міліції відносні частки арештів по роках були приблизно однаковими.

4. Арешти службовців районних та сільських установ, сільських вчителів, домогосподарок, служителів культів, пенсіонерів та інвалідів, працівників мистецтв, сільських лікарів та перебіжчиків з-за кордону проводилися тільки у 1945 р. На наш погляд, це можна пояснити такими причинами: а) складність для діяльності агентури органів держбезпеки у цих достатньо замкнутих групах; б) їх другорядність як потенційних супротивників влади у ті роки, порівняно з іншими соціальними групами.

Ми простежили зміни співвідношення різних соціальних груп серед заарештованих по роках, результат цієї роботи подаємо у вигляді таблиці.

Таблиця 3

СПІВВІДНОШЕННЯ АРЕШТІВ ПО СОЦІАЛЬНИХ ГРУПАХ у 1943, 1944, 1945 рр.⁴

№№ з/п	Соціальні групи	% від загалу заарештованих у 1943 р.	% від загалу заарештованих у 1944 р.	% від загалу заарештованих у 1945 р.
1	Селяни-одноосібники	33,5	22,9	31,5
2	Інші службовці	13,6	14,1	5,9
3	Інші (соціальну належність не зафіксовано)	11,4	11,4	—
4	Колгоспники	9,0	19,6	12,5
5	Робітники промисловості та транспорту	7,8	4,8	6,6
6	Декласовані елементи	6,0	2,4	14,4
7	Колишні куркулі, поміщики, офіцери та торговці	5,0	5,0	4,3
8	Сержанти, старшини та рядовий склад армії	3,7	3,7	1,6
9	Робітники сезонні та сільськогосподарські	2,0	5,0	4,3
10	Інженерно-технічні працівники	1,7	1,0	0,9
11	Спеціалісти сільського господарства	1,6	1,4	1,1

12	Професори та викладачі ВУЗ та шкіл, наукові працівники	1,0	3,7	0,6
13	Керівники установ та підприємств	1,0	1,8	0,7
14	Кустарі	1,0	0,8	0,8
15	Учні вищої та середньої школи	0,8	1,0	1,5
16	Оперсклад НКГБ, НКВД і міліції	0,5	0,4	0,3
17	Офіцери	0,3	0,3	0,1
18	Міські лікарі та молодший медперсонал	0,1	0,7	0,3
19	Генерали	0,003	0,003	—
20	Служителі культів	—	—	1,7
21	Сільські вчителі	—	—	1,7
22	Домогосподарки	—	—	1,3
23	Працівники мистецтв	—	—	0,4
24	Пенсіонери та інваліди	—	—	0,2
25	Перебіжчики з-за кордону	—	—	0,02
26	Сільські лікарі	—	—	0,1
27	Перебіжчики з-за кордону	—	—	7,3
	Загалом	100	100	100

Отже, частки соціальних груп серед репресованих змінювалися наступним чином:

1) По групах колгоспників, *робітників сезонних та сільськогосподарських*, інших службовців, *професорів та викладачів ВУЗ, шкіл на наукових працівників*, учнів вищої та середньої школи, *міських лікарів та молодшого медперсоналу*, керівники установ та підприємств — у 1944 р. відбулося збільшення відносних часток заарештованих, а наступного року — їх зменшення. Збільшення мало такі параметри:

Таблиця 4

АРЕШТИ ПО СОЦІАЛЬНИХ ГРУПАХ у 1943–1945 рр. (варіант 1)

№№ з/п	Соціальні групи	Збільшення у 1944 р. (на %)	Зменшення у 1945 р. (на %)
1	Колгоспники	10,6	7,1
2	Робітники сезонні ...	3,0	0,7
3	Професори, викладачі та науковці	2,7	3,1

4	Інші службовці	0,5	8,2
5	Учні	0,2	0,5
6	Міські лікарі	0,6	0,4
7	Керівники установ та підприємств	0,8	1,1

Така динаміка є свідченням або реалізації певних «керівних настанов зверху», або безпосередньо демонструє зміни у реальних діях місцевих підрозділів органів держбезпеки.

2) По групах селян-одноосібників, *робітників промисловості та транспорту* і декласованих елементів у 1944 р. відбулося зменшення часток заарештованих, а наступного року — збільшення.

Таблиця 5

АРЕШТИ ПО СОЦІАЛЬНИХ ГРУПАХ у 1943–1945 рр. (варіант 2)

№№ з/п	Соціальні групи	Збільшення у 1944 р. (на %)	Зменшення у 1945 р. (на %)
1	Селяни-одноосібники	10,6	8,6
2	Робітники промисловості та транспорту	3,0	1,8
3	Декласовані елементи	3,6	12,0

І в цьому випадку можна стверджувати, що репресії в УРСР відносно певних соціальних груп були достатньо мінливими. Загалом, оцінюючи кількісні показники, що характеризують реальну спрямованість у реалізації органами держбезпеки своїх функцій, слід зазначити, що йшлося про намагання вирішувати ці завдання у значних масштабах та з певними результатами. Детально це можна встановити з урахуванням всього спектру обвинувачень, що висувалися щодо репресованих.

2. 1946–1957 рр.

Репресивна діяльність радянських органів держбезпеки у післявоєнному десятилітті характеризується даними в табл. 6.

З таблиці видно, що й у другому періоді перше місце за кількістю репресованих припадало на мешканців села, які безпосередньо працювали на землі (селяни-одноосібники та колгоспники). Якщо у 1943–1945 р. сумарно їх нараховувалося 36 192 особи, що становило 43% від загалу репресованих, то у 1946–1957 рр. збільшуються як абсолютна кількість репресованих по цих групах (до 60 145 осіб, тобто в 1,7 рази), так і відносний показник (до 52% від загалу, на 9%).

Таблиця 6

РОЗПОДІЛ РЕПРЕСОВАНИХ В УКРАЇНІ ЗА СОЦІАЛЬНИМИ ГРУПАМИ у 1946–1957 рр.⁵

№№ з/п	Соціальні групи	Репресовано (осіб)	% від загалу репресованих
1	Селяни-одноосібники	37 350	32,2
2	Колгоспники	22 795	19,8
3	Декласовані елементи	14 026	12,1
4	Робітники промисловості та транспорту	8 583	7,4
5	Робітники сільськогосподарські та сезонні	7 713	6,7
6	Службовці районних та сільських установ	6 866	5,9
7	Інші службовці (міська інтелігенція)	3 902	3,4
8	Колишні куркулі, поміщики, офіцери, торговці	3 874	3,3
9	Учні вищої та середньої школи	2 275	2,3
10	Сільські вчителі	1 408	1,2
11	Служителі культів	909	0,8
12	Домогосподарки	819	0,7
13	Інженерно-технічні працівники	756	0,7
14	Кустарі	699	0,6
15	Спеціалісти сільського господарства (агрономи, зоотехніки, ветеринари та ін.)	687	0,6
16	Сержанти, старшини та рядовий склад армії	679	0,6
17	Професорсько-викладацький склад ВУЗ та шкіл, наукові працівники	387	0,3
18	Керівники установ та підприємств	310	0,3
19	Працівники мистецтв	255	0,2
20	Міські лікарі та молодший медперсонал	213	0,2
21	Ув'язнені	279	0,1
22	Інші	147	0,1

23	Сільські лікарі	119	0,1
24	Військовополонені з числа німецької армії	186	0,1
25	Пенсіонери та інваліди	133	0,1
26	Перебіжчики з-за кордону	77	0,1
27	Офіцери армії	65	0,1
28	Оперативний склад НКГБ, НКВД, міліції	21	0,02
	Загалом	115 983	100

Розподіл репресованих за соціальними групами по роках був таким.

1) Селяни одноосібники: у 1946 р. було заарештовано 21,3% від загалу репресованих цієї категорії за весь період, у 1947 р. — 29,9%, у 1948 р. — 24,1%, у 1949 р. — 12,2%, у 1950 р. — 9,9%, у 1951 р. — 1,9%, у 1952 р. — 0,5%, у 1953 р. — 0,2%, у 1954 р. — 0,02%, у 1955 р. — 0,01%; у 1956–1957 рр. арештів по цій групі не було. Максимум арештів припадав на 1947 р., мінімум — на 1956–1957 рр.; діапазон від 29,9% до 0%.

2) Колгоспники: у 1946 р. було заарештовано 14,5%, у 1947 р. — 12,3%, у 1948 р. — 15%, у 1949 р. — 13%, у 1950 р. — 21,6%, у 1951 р. — 13,2%, у 1952 р. — 5,9%, у 1953 р. — 3,3%, у 1954 р. — 0,3%, у 1955 р. — 0,3%; у 1956 — 0,2%, у 1957 рр. — 0,4%. Максимум арештів припадав на 1950 р., мінімум — на 1956 р., діапазон від 21,6% до 0,2%.

3) Декласовані елементи: у 1946 р. було заарештовано 23,5%, у 1947 р. — 18,8%, у 1948 р. — 14,7%, у 1949 р. — 14,3%, у 1950 р. — 11,9%, у 1951 р. — 9,1%, у 1952 р. — 4,6%, у 1953 р. — 2,7%, у 1954 р. — не було, у 1955 р. — 0,5%; у 1956 — 1957 рр. — не було. Максимум арештів припадав на 1946 р., мінімум — на 1954 р., 1956–1957 рр.

4) Робітники промисловості та транспорту: у 1946–1947 рр. було заарештовано по 12,5%, у 1948 р. — 17,8%, у 1949 р. — 13,8%, у 1950 р. — 17%, у 1951 р. — 13%, у 1952 р. — 4,8%, у 1953 р. — 4,4%, у 1954 р. — 1,1%, у 1955 р. — 0,6%; у 1956 р. — 0,8%, у 1957 рр. — 1,7%. Максимум арештів припадав на 1948 р., мінімум — на 1955 р., діапазон від 0,6% до 17,8%.

5) Інші службовці: у 1946 р. було заарештовано 23,1%, у 1947 р. — 18%, у 1948 р. — 15,3%, у 1949 р. — 15,2%, у 1950 р. — 11,6%, у 1951 р. — 8,8%, у 1952 р. — 4,4%, у 1953 р. — 2,1%, у 1954 р. — 0,4%, у 1955 р. — 0,3%; у 1956 р. — не було, у 1957 рр. — 0,7%. Максимум арештів припадав на 1946 р., мінімум — на 1956 р., діапазон від 23,1% до 0%.

6) Робітники сільськогосподарські та сезонні: у 1946 р. було заарештовано 15,6%, у 1947 р. — 16,1%, у 1948 р. — 16,8%, у 1949 р. — 12,8%, у 1950 р. — 17%, у 1951 р. — 11,3%, у 1952 р. — 5,1%, у 1953 р. — 3,2%, у 1954 р. — 0,6%, у 1955 р. — 0,5%; у 1956 — не було, у 1957 рр. — 1,1%.

Максимум арештів припадав на 1950 р., мінімум — на 1956 р., діапазон від 17% до 0%.

7) Службовці районних та сільських установ: у 1946 р. було заарештовано 16,6%, у 1947 р. — 19,4%, у 1948 р. — 19,1%, у 1949 р. — 15%, у 1950 р. — 19%, у 1951 р. — 6,9%, у 1952 р. — 2%, у 1953 р. — 1,3%, у 1954 р. — 0,3%, у 1955 р. — 0,2%; у 1956 р. — не було, у 1957 рр. — 0,2%. Максимум арештів припадав на 1947 р., мінімум — на 1956 р., діапазон від 19,4% до 0%.

8) Колишні куркулі, поміщики, офіцери та торговці: у 1946 р. було заарештовано 23,3%, у 1947 р. — 23,6%, у 1948 р. — 19,8%, у 1949 р. — 13,7%, у 1950 р. — 13,1%, у 1951 р. — 4,8%, у 1952 р. — 1,2%, у 1953 р. — 0,5%, у 1954 р. — 0,1%, у 1955–1957 рр. арештів по цій групі не було. Максимум арештів припадав на 1947 р., мінімум — на 1955–1957 рр., діапазон від 23,6% до 0%.

9) Інші: у 1946–1950 рр. арештів не було, у 1951 р. заарештували 71,4% від загалу репресованих цієї групи за весь період, у 1952–1954 рр. — арештів не було, у 1955 р. — 4,8%, у 1956 р. — 9,5%, у 1957 рр. — 14,3%. Максимум арештів припадав на 1951 р., мінімум — на 1946–1950 рр., 1952–1954 рр., діапазон від 71,4% до 0%.

10) Учні вищої та середньої школи: у 1946 р. — 15,3%, у 1947 р. — 17,1%, у 1948 р. — 19,3%, у 1949 р. — 15,5%, у 1950 р. — 18,5%, у 1951 р. — 7,4%, у 1952 р. — 3,2%, у 1953 р. — 1,9%, у 1954–1955 рр. — по 0,2%, у 1956 р. — 0,4%, у 1957 рр. — 0,9%. Максимум арештів припадав на 1948 р., мінімум — на 1954–1955 рр., діапазон від 19,3% до 0,2%.

11) Сержанти, старшини та рядовий склад армії: у 1946 р. — 64,8%, у 1947 р. — 2,9%, у 1948 р. — 7,8%, у 1949 р. — 4,3%, у 1950 р. — 9,9%, у 1951 р. — 4,7%, у 1952 р. — 3,7%, у 1953 р. — 1,9%, у 1954–1957 рр. арештів по цій групі не було. Максимум арештів припадав на 1946 р., мінімум — на 1954–1957 рр., діапазон від 64,8% до 0%.

12) Професорсько-викладацький склад ВУЗ та середніх шкіл, наукові працівники: у 1946 р. — 22,5%, у 1947 р. — 15,8%, у 1948 р. — 15,5%, у 1949 р. — 15,8%, у 1950 р. — 15,2%, у 1951 р. — 8,8%, у 1952 р. — 2,8%, у 1953 р. — 1,6%, у 1954 р. — 0,5%, у 1955 р. — 0,3%; у 1956 р. — не було, у 1957 р. — 1,3%. Максимум арештів припадав на 1946 р., мінімум — на 1956 р., діапазон від 22,5% до 0%.

13) Сільські вчителі: у 1946 р. — 18,6%, у 1947 р. — 18,1%, у 1948 р. — 17,4%, у 1949 р. — 15,6%, у 1950 р. — 16,3%, у 1951 р. — 7,6%, у 1952 р. — 2,8%, у 1953 р. — 2%, у 1954 р. — 1%, у 1955–1956 рр. арештів по цій групі не було, у 1957 р. — 0,6%. Максимум арештів припадав на 1946 р., мінімум — на 1955–1956 рр., діапазон від 18,6% до 0%.

14) Спеціалісти сільського господарства: у 1946 р. — 22,4%, у 1947 р. — 14%, у 1948 р. — 17,9%, у 1949 р. — 15,9%, у 1950 р. — 13,8%, у 1951 р. —

9,3%, у 1952 р. — 3,5%, у 1953 р. — 2,5%, у 1954 р. — 0,4%, у 1955–1956 рр. арештів по цій групі не було, у 1957 р. було репресовано 0,3% від загалу по цій групі за весь період. Максимум арештів припадав на 1946 р., мінімум — на 1955–1956 рр., діапазон від 22,4% до 0%.

15) Інженерно-технічні працівники: у 1946 р. — 17,1%, у 1947 р. — 12,8%, у 1948 р. — 11,9%, у 1949 р. — 22,8%, у 1950 р. — 13,1%, у 1951 р. — 8,5%, у 1952 р. — 4,9%, у 1953 р. — 2,4%, у 1954 р. — 0,7%, у 1955 р. — 0,8%; у 1956 р. — 3,6%, у 1957 р. — 1,6%. Максимум арештів припадав на 1949 р., мінімум — на 1954 р., діапазон від 22,8% до 0,7%.

16) Служителі культів: у 1946 р. — 19%, у 1947 р. — 12,7%, у 1948 р. — 16,5%, у 1949 р. — 18,9%, у 1950 р. — 23,4%, у 1951 р. — 4,2%, у 1952 р. — 2,5%, у 1953 р. — 2,1%, у 1954 р. — не було, у 1955 р. — 0,1%; у 1956 р. — 0,2%, у 1957 рр. — 0,2%. Максимум арештів припадав на 1950 р., мінімум — на 1954 р., діапазон від 23,4% до 0%.

17) Кустарі: у 1946 р. — 18,6%, у 1947 р. — 12,9%, у 1948 р. — 19%, у 1949 р. — 20%, у 1950 р. — 15%, у 1951 р. — 7,6%, у 1952 р. — 2,1%, у 1953 р. — 4,4%, у 1954 р. — 0,3%, у 1955–1957 рр. арештів по цій групі не було. Максимум арештів припадав на 1949 р., мінімум — на 1955–1957 рр., діапазон від 20% до 0%.

18) Керівники установ та підприємств: у 1946 р. — 28,1%, у 1947 р. — 11,9%, у 1948 р. — 14,5%, у 1949 р. — 19,7%, у 1950 р. — 11%, у 1951 р. — 6,5%, у 1952 р. — 3,2%, у 1953 р. — 4,2%, у 1954 р. — арештів не було, у 1955 р. — 0,6%; у 1956 р. — арештів не було, у 1957 рр. — 0,3%. Максимум арештів припадав на 1946 р., мінімум — на 1954 р. та 1956 р., діапазон від 28,1% до 0%.

19) Домогосподарки: у 1946 р. — 21,1%, у 1947 р. — 16,4%, у 1948 р. — 13,4%, у 1949 р. — 13,3%, у 1950 р. — 13,4%, у 1951 р. — 7,8%, у 1952 р. — 7,7%, у 1953 р. — 5,9%, у 1954 р. — 0,4%, у 1955 р. — 0,2%; у 1956 — арештів не було, у 1957 р. — 0,2%. Максимум арештів припадав на 1946 р., мінімум — на 1956 р., діапазон від 21,1% до 0%.

20) Міські лікарі та молодший медперсонал: у 1946 р. — 20,2%, у 1947 р. — 19,7%, у 1948 р. — 12,7%, у 1949 р. — 13,6%, у 1950 р. — 16%, у 1951 р. — 8%, у 1952 р. — 3,8%, у 1953 р. — 4,2%, у 1954 р. — не було, у 1955 р. — 0,5%; у 1956 р. — не було, у 1957 рр. — 1,4%. Максимум арештів припадав на 1946 р., мінімум — на 1954 р. та 1956 р., діапазон від 20,2% до 0%.

21) Працівники мистецтв: у 1946 р. — 25,9%, у 1947 р. — 16,1%, у 1948 р. — 15,7%, у 1949 р. — 15,7%, у 1950 р. — 14,1%, у 1951 р. — 7,5%, у 1952 р. — 1,2%, у 1953 р. — 2,7%, у 1954 р. — 0,8%, у 1955–1956 рр. — не було, у 1957 р. — 0,4%. Максимум арештів припадав на 1946 р., мінімум — на 1955–1956 рр., діапазон від 25,9% до 0%.

22) Оперативний склад МГБ, КГБ та міліції: 1946 р. — 100%, в інші роки арештів не було.

23) Ув'язнені: у 1946–1951 рр. — арештів не було, у 1952 р. — 2,2%, у 1953 р. — 1,1%, у 1954 р. — 28%, у 1955 р. — 22,2%, у 1956 р. — 15,4%, у 1957 р. — 51,3%. Максимум припадав на 1957 р., мінімум на 1946–1951 рр., діапазон від 51,3% до 0%.

24) Офіцери армії: у 1946 р. — 16,9%, у 1947 р. — 69,2%, у 1948 р. — не було, у 1949 р. — 3,1%, у 1950 р. — не було, у 1951 р. — 4,6%, у 1952 р. — 1,5%, у 1953 р. — 4,6%, у 1954–1957 рр. — арештів по цій групі не було. Максимум арештів припадав на 1947 р., мінімум — на 1948 р., 1950 р., 1954–1957 рр., діапазон від 69,2% до 0%.

25) Військовополонені з числа німецької армії: у 1946–1948 рр. арештів не було, у 1949 р. — 83,9% (максимум), у 1950 р. — 16,1% (мінімум), у 1951–1957 рр. — арештів не було.

26) Пенсіонери та інваліди: у 1946 р. — 15,8%, у 1947 р. — 9,8%, у 1948 р. — 16,5%, у 1949 р. — 16,5%, у 1950 р. — 9,8%, у 1951 р. — 7,5%, у 1952 р. — 3%, у 1953 р. — 6,8%, у 1954 р. — 1,5%, у 1955 р. — 1,5%; у 1956 р. — не було, у 1957 рр. — 11,3%. Максимум арештів припадав на 1948–1949 рр., мінімум — на 1956 р., діапазон від 16,5% до 0%.

27) Сільські лікарі: у 1946 р. — 17,6%, у 1947 р. — 8,4%, у 1948 р. — 19,3%, у 1949 р. — 20,2%, у 1950 р. — 25,2%, у 1951 р. — 3,4%, у 1952 р. — 1,7%, у 1953 р. — 2,5%, у 1954–1956 рр. — арештів не було, у 1957 рр. — 1,7%. Максимум арештів припадав на 1950 р., мінімум — на 1954–1956 рр., діапазон від 25,2% до 0%.

28) Перебіжчики з-за кордону: у 1946 р. було заарештовано 27,3% від загалу репресованих цієї категорії за весь період, у 1947 р. — 26%, у 1948 р. — 2,6%, у 1949 р. — не було, у 1950 р. — 13%, у 1951 р. — 3,9%, у 1952 р. — 18,2%, у 1953 р. — 7,8%, у 1954 р. — 1,3%, у 1955–1957 рр. арештів по цій групі не було. Максимум арештів припадав на 1946 р., мінімум — на 1949 р., 1955–1957 рр., діапазон від 27,2% до 0%⁶.

Аналіз наведених даних дозволяє зробити узагальнення та виявити такі закономірності:

1) чітко простежується загальна тенденція по всіх групах в масштабах України — поступове зменшення відносних показників загальною за період;

2) до 1954 р. арешти проводилися щорічно по більшості соціальних груп (за виключенням ув'язнених, військовополонених, інших та перебіжчиків з-за кордону); у наступні роки вони здійснювалися систематично лише по групах робітників промисловості та транспорту і колгоспників (на протязі всіх років), сезонних та сільськогосподарських робітників (за виключенням 1956 р.), та селян-одноосібників (за виключенням 1956–1957 рр.);

3) на 1946 р. припадали максимальні показники арештів по десяти соціальних групах, на 1947 р. — по трьох, на 1948 р. — по двох, на 1949 р. — по чотирьох, на 1950 р. — по трьох, на 1951 р. — по одній, на 1952–1953 рр. — не було, на 1954 р. — по двох, на 1955 р. — по одній со-

ціальній групі; тобто у цьому періоді йшов процес поступової концентрації акцентів у діяльності органів держбезпеки у відношенні до певних соціальних груп;

4) мінімальні частки арештів по роках розподілялися так: у 1946 р. — по одній соціальній групі, у 1947 — по чотирьох, у 1948 рр. — по п'яти, у 1949 р. — п'яти групах, у 1950 р. — по трьох, у 1951 р. — по чотирьох, у 1952 р. — по трьох, у 1953 р. — по трьох, у 1954 р. — по одинадцяти, у 1955 р. — по десяти, у 1956 р. — по двадцяти одній, у 1957 р. — десяти; отже на 1956 р. припадали мінімальні відносні показники по більшості соціальних груп;

5) по шести соціальних групах (селяни-одноосібники, робітники промисловості та транспорту, робітники сезонні та сільськогосподарські, службовці районних та сільських установ, колишні куркулі... та учні вищої та середніх шкіл) у перші рік-два відбувалося збільшення відносних часток заарештованих з наступним зменшенням, та, як правило, певним їх збільшенням у 1949 р.; у 1950–1956 рр. по цих групах відбувалося поступове зменшення цього показника;

6) по групах колгоспників, сержантів..., спеціалістів сільського господарства, інженерно-технічних працівників, сільських лікарів, пенсіонерів та інвалідів, служителів культів, кустарів та керівників установ та підприємств перші рік-два характеризуються зменшенням відсотків репресованих з наступним одно-дворічним їх збільшенням, що переходить у 1948 та наступних роках у процес повільного зниження арештів;

7) по інших групах динаміка арештів була мінливою, без певних закономірностей.

Отже, можна вважати доведеним факт посилення арештів стосовно значної частини соціальних груп репресованих у 1946 р. та у 1949 р., а також уповільнення цих дій у 1952–1953 рр. та 1956 р.; 1957 р. відзначився певним збільшенням арештів.

В межах кожного року цього періоду розподіл репресованих за соціальною належністю був таким:

У 1946 р.: 1) селяни-одноосібники — 36,1%; 2) колгоспники — 15,1%; 3) декласовані елементи — 15%; 4) робітники сезонні та сільськогосподарські — 5,5%; 5) службовці районних та сільських установ — 5,2%; 6) робітники промисловості та транспорту — 4,9%; 7) інші службовці — 4,1%; 8) колишні куркулі, поміщики, офіцери та торговці — 4,1%; 9) сержанти, старшини та рядовий склад армії — 2%; 10) учні вищої та середньої школи — 1,9%; 11) сільські вчителі — 1,2%; 12) домогосподарки — 0,8%; 13) служителі культів — 0,8%; 14) спеціалісти сільського господарства — 0,7%; 15) інженерно-технічні працівники — 0,6%; 16) кустарі — 0,6%; 17) професорсько-викладацький склад ВУЗ та шкіл, наукові працівники — 0,4%; 18) керівники установ та підприємств — 0,4%; 19) працівни-

ки мистецтв — 0,3%; 20) міські лікарі та молодший медперсонал — 0,2%; 21) пенсіонери та інваліди — 0,1%; 22) сільські лікарі — 0,1%; 23) оперсклад НКГБ, НКВД і міліції — 0,1%; 24) перебіжчики з-за кордону — 0,1%; 25) офіцери — 0,05%⁷.

Діапазон репресованих по цій групі був у межах від 36,1% від загалу до 0,05%. По 14-ти групах відносні частки не перевищували 1%. Три найбільші групи охоплювали 66,2% заарештованих.

У 1947 р.: 1) селяни-одноосібники — 47,7%; 2) колгоспники — 12%; 3) декласовані елементи — 11,2%; 4) службовці районних та сільських установ — 5,7%; 5) робітники сезонні та сільськогосподарські — 5,3%; 6) робітники промисловості та транспорту — 4,6%; 7) колишні куркулі, поміщики, офіцери та торговці — 3,9%; 8) інші службовці — 3%; 9) учні вищої та середньої школи — 2%; 10) сільські вчителі — 1,1%; 11) домогосподарки — 0,6%; 12) служителі культів — 0,5%; 13) інженерно-технічні працівники — 0,4%; 14) спеціалісти сільського господарства — 0,4%; 15) кустарі — 0,4%; 16) професорсько-викладацький склад ВУЗ та шкіл, наукові працівники — 0,3%; 17) міські лікарі та молодший медперсонал — 0,2%; 18) працівники мистецтв — 0,2%; 19) керівники установ та підприємств — 0,2%; 20) сержанти, старшини та рядовий склад армії — 0,1%; 21) пенсіонери та інваліди — 0,1%; 22) перебіжчики з-за кордону — 0,1%; 23) сільські лікарі — 0,05%; 24) офіцери — 0,02%⁸.

Діапазон: від 47,7% до 0,02%, три найбільші групи охоплювали загалом 70,9% репресованих.

У 1948 р.: 1) селяни-одноосібники — 41,6%; 2) колгоспники — 15,8%; 3) декласовані елементи — 9,5%; 4) робітники промисловості та транспорту — 7,1%; 5) службовці районних та сільських установ — 6,1%; 6) робітники сезонні та сільськогосподарські — 6%; 7) колишні куркулі, поміщики, офіцери та торговці — 3,6%; 8) інші службовці — 2,8%; 9) учні вищої та середньої школи — 2,4%; 10) сільські вчителі — 1,1%; 11) служителі культів — 0,7%; 12) кустарі — 0,6%; 13) спеціалісти сільського господарства — 0,6%; 14) домогосподарки — 0,5%; 15) інженерно-технічні працівники — 0,4%; 16) професорсько-викладацький склад ВУЗ та шкіл, наукові працівники — 0,3%; 17) сержанти, старшини та рядовий склад армії — 0,2%; 18) керівники установ та підприємств — 0,2%; 19) працівники мистецтв — 0,2%; 20) міські лікарі та молодший медперсонал — 0,1%; 21) сільські лікарі — 0,1%; 22) пенсіонери та інваліди — 0,1%; 23) перебіжчики з-за кордону — 0,01%⁹.

Діапазон: від 41,6% до 0,01%, три найбільші групи охоплювали 66,9% заарештованих.

У 1949 р.: 1) селяни-одноосібники — 29,2%; 2) колгоспники — 19%; 3) декласовані елементи — 12,8%; 4) робітники промисловості та транспорту — 7,6%; 5) службовці районних та сільських установ — 6,6%;

6) робітники сезонні та сільськогосподарські — 6,3%; 7) інші службовці — 3,8%; 8) колишні куркулі, поміщики, офіцери та торговці — 3,4%; 9) учні вищої та середньої школи — 2,7%; 10) сільські вчителі — 1,4%; 11) інженерно-технічні працівники — 1,1%; 12) служителі культів — 1,1%; 13) кустарі — 0,6%; 14) військовополонені з числа німецької армії — 1%; 15) кустарі — 0,9%; 16) спеціалісти сільського господарства — 0,7%; 17) домогосподарки — 0,7%; 18) професорсько-викладацький склад ВУЗ та шкіл, наукові працівники — 0,4%; 19) керівники установ та підприємств — 0,4%; 20) працівники мистецтв — 0,3%; 21) сержанти, старшини та рядовий склад армії — 0,2%; 22) міські лікарі та молодший медперсонал — 0,2%; 23) сільські лікарі — 0,1%; 24) пенсіонери та інваліди — 0,1%¹⁰.

Діапазон: від 29,2% до 0,1%, три найбільші групи охоплювали 61%.

У 1950 р.: 1) колгоспники — 29%; 2) селяни-одноосібники — 21,7%; 3) декласовані елементи — 9,8%; 4) робітники промисловості та транспорту — 8,6%; 5) робітники сезонні та сільськогосподарські — 7,7%; 6) службовці районних та сільських установ — 7,7%; 7) колишні куркулі, поміщики, офіцери та торговці — 3%; 8) учні вищої та середньої школи — 3%; 9) інші службовці — 2,7%; 10) сільські вчителі — 1,4%; 11) служителі культів — 0,7%; 12) домогосподарки — 0,6%; 13) кустарі — 0,6%; 14) інженерно-технічні працівники — 0,6%; 15) спеціалісти сільського господарства — 0,6%; 17) професорсько-викладацький склад ВУЗ та шкіл, наукові працівники — 0,3%; 18) працівники мистецтв — 0,2%; 19) міські лікарі та молодший медперсонал — 0,2%; 20) керівники установ та підприємств — 0,2%; 21) сільські лікарі — 0,2%; 22) військовополонені з числа німецької армії — 0,2%; 23) пенсіонери та інваліди — 0,1%; 24) перебіжчики з-за кордону — 0,1%¹¹.

Діапазон: від 29% до 0,1%, три найбільші групи охоплювали 60,5% репресованих.

У 1951 р.: 1) колгоспники — 34,1%; 2) декласовані елементи — 14,4%; 3) робітники промисловості та транспорту — 12,7%; 4) робітники сезонні та сільськогосподарські — 9,9%; 5) селяни-одноосібники — 7,9%; 6) службовці районних та сільських установ — 5,4%; 7) інші службовці — 3,9%; 8) учні вищої та середньої школи — 2,3%; 9) колишні куркулі, поміщики, офіцери та торговці — 2,1%; 10) інші — 1,2%; 11) сільські вчителі — 1,2%; 12) домогосподарки — 0,7%; 13) інженерно-технічні працівники — 0,7%; 14) спеціалісти сільського господарства — 0,7%; 15) кустарі — 0,6%; 16) служителі культів — 0,4%; 17) професорсько-викладацький склад ВУЗ та шкіл, наукові працівники — 0,4%; 18) сержанти, старшини та рядовий склад армії — 0,4%; 19) працівники мистецтв — 0,2%; 20) керівники установ та підприємств — 0,2%; 21) міські лікарі та молодший медперсонал — 0,2%; 22) пенсіонери та інваліди — 0,1%; 23) сільські лікарі — 0,05%; 24) офіцери — 0,03%; 25) перебіжчики з-за кордону — 0,03%¹².

Діапазон: від 34,1% до 0,03%. Три найбільші групи охоплювали 61,2% репресованих.

У 1952 р.: 1) колгоспники — 36,3%; 2) декласовані елементи — 17,4%; 3) робітники промисловості та транспорту — 11,1%; 4) робітники сезонні та сільськогосподарські — 10,6%; 5) селяни-одноосібники — 5%; 6) інші службовці — 4,6%; 7) службовці районних та сільських установ — 3,8%; 8) учні вищої та середньої школи — 2,4%; 9) домогосподарки — 1,7%; 10) колишні куркулі, поміщики, офіцери та торговці — 1,2%; 11) сільські вчителі — 1,1%; 12) інженерно-технічні працівники — 1%; 13) сержанти, старшини та рядовий склад армії — 0,7%; 14) спеціалісти сільського господарства — 0,6%; 15) служителі культів — 0,9%; 16) кустарі — 0,4%; 17) перебіжчики з-за кордону — 0,4%; 18) професорсько-викладацький склад ВУЗ та шкіл, наукові працівники — 0,3%; 19) керівники установ та підприємств — 0,3%; 20) міські лікарі та молодший медперсонал — 0,2%; 21) ув'язнені — 0,2%; 22) пенсіонери та інваліди — 0,1%; 23) працівники мистецтв — 0,08%; 24) сільські лікарі — 0,05%; 25) офіцери — 0,03%¹³.

Діапазон: від 36,3% до 0,03%, три найбільші групи охоплювали 64,8%.

У 1953 р.: 1) колгоспники — 32,3%; 2) робітники промисловості та транспорту — 16,5%; 3) декласовані елементи — 16,2%; 4) робітники сезонні та сільськогосподарські — 10,5%; 5) службовці районних та сільських установ — 3,9%; 6) селяни-одноосібники — 3,7%; 7) інші службовці — 3,6%; 8) учні вищої та середньої школи — 2,3%; 9) домогосподарки — 2,1%; 10) кустарі — 1,3%; 11) сільські вчителі — 1,2%; 12) служителі культів — 0,8%; 13) інженерно-технічні працівники — 0,8%; 14) колишні куркулі, поміщики, офіцери та торговці — 0,8%; 15) спеціалісти сільського господарства — 0,7%; 16) керівники установ та підприємств — 0,6%; 17) сержанти, старшини та рядовий склад армії — 0,6%; 18) міські лікарі та молодший медперсонал — 0,4%; 19) пенсіонери та інваліди — 0,4%; 20) працівники мистецтв — 0,3%; 21) професорсько-викладацький склад ВУЗ та шкіл, наукові працівники — 0,3%; 22) перебіжчики з-за кордону — 0,3%; 23) сільські лікарі — 0,1%; 24) офіцери — 0,1%; 25) ув'язнені — 0,1%¹⁴.

Діапазон: від 32,3% до 0,1%, три найбільші групи охоплювали 65%.

У 1954 р.: 1) робітники промисловості та транспорту — 25,6%; 2) ув'язнені — 21,3%; 3) колгоспники — 16,6%; 4) робітники сезонні та сільськогосподарські — 12,8%; 5) службовці районних та сільських установ — 5%; 6) інші службовці — 4,1%; 7) сільські вчителі — 3,8%; 8) селяни-одноосібники — 3,8%; 9) учні вищої та середньої школи — 2,3%; 10) колишні куркулі, поміщики, офіцери та торговці — 1,6%; 11) інженерно-технічні працівники — 1,3%; 12) спеціалісти сільського господарства — 0,9%; 13) домогосподарки — 0,9%; 14) професорсько-викладацький склад ВУЗ та шкіл, наукові працівники — 0,6%; 15) працівники мистецтв — 0,6%;

16) кустарі — 1,3%; 17) пенсіонери та інваліди — 0,6%; 18) перебіжчики з-за кордону — 0,3%¹⁵.

Діапазон: від 25,6% до 0,3%, три найбільші групи охоплювали 63,5%.

У 1955 р.: 1) декласовані елементи — 25%; 2) колгоспники — 22,1%; 3) робітники промисловості та транспорту — 18,8%; 4) робітники сезонні та сільськогосподарські — 12,7%; 5) службовці районних та сільських установ — 6,2%; 6) інші службовці — 4,3%; 7) інші — 2,5%; 8) ув'язнені — 2,2%; 9) інженерно-технічні працівники — 2,2%; 10) сільські вчителі — 1,8%; 11) селяни-одноосібники — 0,7%; 12) домогосподарки — 0,7%; 13) керівники установ та підприємств — 0,7%; 14) пенсіонери та інваліди — 0,7%; 15) служителі культів — 0,4%; 16) професорсько-викладацький склад ВУЗ, шкіл та працівники науки — 0,4%; 17) міські лікарі та молодший медперсонал — 0,4%¹⁶.

Діапазон від 25% до 0,4%, три найбільші групи охоплювали 65,9%.

У 1956 р.: 1) робітники промисловості та транспорту — 31,6%; 2) колгоспники — 21,4%; 3) ув'язнені — 20,9%; 4) інженерно-технічні працівники — 13,1%; 5) інші — 6,8%; 6) учні вищої та середньої школи — 4,9%; 7) служителі культів — 1,5%¹⁷.

Діапазон: від 31,6% до 1,5%, три найбільші групи охоплювали 73,9%.

У 1957 р.: 1) робітники промисловості та транспорту — 23,7%; 2) ув'язнені — 23,7%; 3) колгоспники — 16,1%; 4) робітники сезонні та сільськогосподарські — 13,9%; 5) інші службовці — 4,5%; 6) учні вищої та середньої школи — 4%; 7) інші — 3,5%; 8) пенсіонери та інваліди — 2,5%; 9) інженерно-технічні працівники — 2%; 10) службовці районних та сільських установ — 2%; 11) сільські вчителі — 1,3%; 12) професорсько-викладацький склад ВУЗ та шкіл і науковці — 0,8%; 13) лікарі та молодший медперсонал — 0,5%; 14) сільські лікарі — 0,3%; 15) спеціалісти сільського господарства — 0,3%; 16) домогосподарки — 0,3%; 17) служителі культів — 0,3%; 18) керівники установ та підприємств — 0,2%; 19) працівники мистецтв — 0,2%¹⁸.

Діапазон: від 23,7% до 0,2%, три найбільші групи охоплювали 63,5%.

Отже, підрахунки дозволяють зробити такі узагальнення:

1) У 1946 р. репресіям по Україні було піддано представників 25-ти соціальних груп, у 1947 р. — 24-х, у 1948 р. — 23-х, у 1949 і 1950 рр. — 24-х, у 1951–1953 рр. — 25-ти, у 1954 р. — 18-ти, у 1955 р. — 17-ти, у 1956 р. — 7-ми, у 1957 р. — 19-ти*.

2) Найбільші відносні частки репресованих по роках були в межах від 23,7% (1957 р.) до 47,7% (1947 р.) від загального числа заарештованих у цей рік; найменші — від 0,05% (1946 р.) до 1,5% (1956 р.).

* Різниця у кількості соціальних груп частково пояснювалася змінами у формах звітності радянських органів державної безпеки. — *Редколегія*.

3) Кожного року три найбільш чисельні групи репресованих охоплювали від 73,9% (1956 р.) до 60,5% (1950 р.) загалу. Тобто, по всіх роках від приблизно двох третин до трьох чвертей репресованих зосереджувалися у трьох групах.

4) У 1946–1950 рр. на перших місцях серед репресованих по Україні опинилися *селяни-одноосібники, колгоспники та декласовані елементи*. У 1951–1953 рр. відбувся перерозподіл цих місць: на перше місце переміщуються *колгоспники*, а далі — *декласовані елементи та працівники промисловості і транспорту*. У 1954 р. найбільших репресій зазнали: 1) *робітники промисловості*, 2) *ув'язнені*, 3) *колгоспники*. У 1955 р. *декласовані* займають перше місце, на другому опиняються *колгоспники*, а на третьому — *робітники промисловості та транспорту*. Наступного року *робітники промисловості та транспорту* «переходять» на перше місце, на другому залишаються *колгоспники*, а на третьому — *ув'язнені*. У 1957 р. першими знову стають *робітники промисловості та транспорту*, на другому місці опиняються *ув'язнені*, а на третьому — *колгоспники*.

Місця багатьох соціальних груп (*сезонні робітники, промислові робітники, службовці районних та сільських установ, інші службовці, спеціалісти сільського господарства, інженерно-технічні працівники, керівники підприємств, професорсько-викладацький склад, служителі культів, сільські вчителі, пенсіонери та інваліди, працівники мистецтв, лікарі обох груп, учні, та інші*), які вони займали у загальному «рейтингу» репресованих, по роках були близькими.

Це, на наш погляд, є свідченням не тільки постійної уваги до них, а й певного планування кількісних показників репресивних заходів. Якщо, незалежно від кількості репресованих у різні роки, місця, що їх займають певні групи є близькими, це є свідченням саме планування відповідних заходів. Але, якщо по таких групах, як *колишні куркулі..., сержанти, старшини та рядовий склад армії, офіцери, домогосподарки, кустарі, перебіжчики*, місця, які вони займали у загальному «рейтингу», по роках мали значний розкид, це може бути свідченням випадкового характеру репресій.

Ми провели порівняльний аналіз розподілу репресій в УРСР по соціальних групах у межах двох періодів (див. табл. 7).

Збільшення абсолютних показників (кількості заарештованих) у другому періоді відбулося по 14-ти групах (*селян-одноосібників, колгоспників, декласованих елементів, робітників промисловості та транспорту, робітників сільськогосподарських та сезонних, службовців районних та сільських установ, учнів вищої та середньої школи, служителів культів, сільських вчителів, домогосподарок, працівників мистецтв, пенсіонерів та інвалідів, сільських лікарів та перебіжчиків з-за кордону*).

Таблиця 7

ПОРІВНЯННЯ АБСОЛЮТНИХ ПОКАЗНИКІВ АРЕШТІВ В УКРАЇНІ
у 1943–1945 рр. та 1946–1957 рр.

№№ з/п	Соціальні групи	Репресовано у 1943– 1945 рр. (осіб)	Репресовано у 1946– 1957 рр. (осіб)	Зміни у кількості 1946–1957 рр. до 1943– 1945 рр.
1	Селяни-одноосібники	24 278	37 350	більше у 1,5 рази
2	Колгоспники	11 914	22 795	більше у 1,9 рази
3	Інші службовці	9 287	3 902	менше у 2,4 рази
4	Декласовані елементи	6 476	14 026	більше у 2,2 рази
5	Інші	6 106	147	менше у 41,5 рази
6	Робітники промисловості та транспорту	5 245	8 583	більше у 1,6 рази
7	Колишні куркулі, поміщики, офіцери, торговці	3 996	3 874	менше на 3,1%
8	Робітники сільськогосподар- ські та сезонні	3 310	7 713	більше у 2,3 рази
9	Сержанти, старшини та рядовий склад армії	2 477	679	менше у 3,6 рази
10	Службовці районних та сільських установ	2 221	6 866	більше у 3,1 рази
11	Професорсько-викладацький склад ВНЗ та шкіл, наукові працівники	1 586	387	менше у 4,1 рази
12	Спеціалісти сільського гос- подарства (агрономи, зоо- техніки, ветеринари та ін.)	1 137	687	менше у 1,7 рази
13	Керівники установ та підприємств	1 019	310	менше у 3,3 рази
14	Інженерно-технічні працівники	954	756	менше у 1,3 рази

15	Учні вищої та середньої школи	933	2 725	більше у 2,9 рази
16	Кустарі	712	699	менше на 1,8%
17	Служителі культів	527	909	більше у 1,7 рази
18	Сільські вчителі	523	1 408	більше у 2,7 рази
19	Домогосподарки	392	819	більше у 2,1 рази
	Ув'язнені	—	279	
20	Міські лікарі та молодший медперсонал	357	213	менше у 1,7 рази
21	Оперативний склад НКГБ, НКВД та міліції	327	21	менше у 15,6 рази
22	Офіцери армії	205	65	менше у 3,2 рази
23	Військовополонені з числа німецької армії	—	186	
24	Працівники мистецтв	123	255	більше у 2,1 рази
25	Пенсіонери та інваліди	48	133	більше у 2,8 рази
26	Сільські лікарі	29	119	більше у 4,1 рази
27	Перебіжчики з-за кордону	6	77	більше у 12,8 рази
28	Генерали	2	—	
	Загалом	84 190	115 983	

Зменшення кількості репресованих фіксується по 12-ти групах (*колишніх куркулів, поміщиків, офіцерів та торговців, сержантів, старшин та рядового складу армії, професорсько-викладацького складу ВУЗ та шкіл, наукових працівників, спеціалістів сільського господарства, керівників установ та підприємств, інженерно-технічних працівників, кустарів, міських лікарів та молодшого медперсоналу, оперативного складу органів держбезпеки та міліції, офіцерів армії, інших службовців та інших*).

При тому, що загалом у другому періоді кількість заарештованих збільшилася у 1,4 рази, збільшення арештів відбулося по найбільш чисельних соціальних групах, а зменшення — по відносно невеликих.

Таблиця 8

ПОРІВНЯННЯ ВІДНОСНИХ ЧАСТОК АРЕШТІВ В УКРАЇНІ
у 1943–1945 рр. та 1946–1957 рр.

№№ з/п	Соціальні групи	% від загалу репресованих у 1943–1945 рр.	Місце серед соціальних груп репресованих	% від загалу репресованих у 1946–1957 рр.	Місце серед соціальних груп репресованих
1	Селяни-одноосібники	28,8	1	32,2	1
2	Колгоспники	14,2	2	19,8	2
3	Інші службовці	11,0	3	3,4	7
4	Декласовані елементи	7,7	4	12,1	3
5	Інші	7,3	5	0,1	23
6	Робітники промисловості та транспорту	6,2	6	7,4	4
7	Колишні куркулі, поміщики, офіцери, торговці	4,7	7	3,3	8
8	Робітники сільськогосподарські та сезонні	3,9	8	6,7	5
9	Сержанти, старшини та рядовий склад армії	2,9	9	0,6	16
10	Службовці районних та сільських установ	2,6	10	5,9	6
11	Професорсько-викладацький склад ВУЗ та шкіл, наукові працівники	1,9	11	0,3	17
12	Спеціалісти сільського господарства (агрономи, зоотехніки, ветеринари та ін.)	1,4	12	0,6	15
13	Керівники установ та підприємств	1,2	13	0,3	18
14	Інженерно-технічні працівники	1,1	14	0,7	13
15	Учні вищої та середньої школи	1,1	15	2,3	9
16	Кустарі	0,8	16	0,6	14

17	Служителі культів	0,6	17	0,8	11
18	Сільські вчителі	0,6	18	1,2	10
19	Домогосподарки	0,5	19	0,7	12
20	Міські лікарі та молодший медперсонал	0,4	20	0,1	21
21	Оперативний склад НКГБ, НКВД та міліції	0,4	221	0,02	28
22	Офіцери армії	0,2	22	0,1	27
23	Працівники мистецтв	0,1	23	0,2	20
24	Пенсіонери та інваліди	0,06	24	0,1	24
25	Сільські лікарі	0,03	25	0,1	25
26	Військовополонені з числа німецької армії	—	—	0,1	22
27	Перебіжчики з-за кордону	0,007	26	0,09	26
28	Генерали	0,002	27	—	—
29	Ув'язнені	—	—	0,2	19
	Загалом	100		100	

У 1946–1957 рр. відбулися певні зміни соціального складу репресованих, які можна оцінити шляхом порівняння відносних часток арештів по групах. Так, лише п'ять соціальних груп (*селяни-одноосібники, колгоспники, пенсіонери та інваліди, сільські лікарі та перебіжчики кордону*) у другому періоді залишилися на своїх місцях у загальному «рейтингу» репресованих. По всіх інших групах відбулися значні переміщення, які характеризували зміни в акцентах діяльності органів держбезпеки та в становищі цих груп.

Достатньо схожими були переміщення таких соціальних груп, як *робітники промисловості та транспорту, робітники сільськогосподарські та сезонні, інженерно-технічні працівники, кустарі, міські лікарі та молодший медперсонал, декласовані елементи, колишні куркулі, поміщики, офіцери та торговці*. А по інших соціальних групах відбулися принципові зміни в їх місці серед репресованих. Так, службовці районних та сільських установ перемістилися з 10-го на 6-те місце, керівники установ та підприємств — з 13-го на 18-те, служителі культів — з 17-го на 11-те, спеціалісти сільського господарства — з 12-го на 15-те, професорсько-викладацький склад ВУЗ, шкіл, наукові працівники — з 11-го на 17-те.

Відносні показники репресій значно збільшилися по групах службовців районних та сільських установ, учнів вищої та середньої школи, служи-

телів культів, сільських вчителів, домогосподарок, працівників мистецтв. Це є показником посилення репресій по цих групах.

Водночас значно зменшилися відносні показники по соціальних групах «інших», сержантів, старшин та рядового складу армії, професорсько-викладацького складу ВУЗ, шкіл, наукових працівників, керівників установ та підприємств, оперативного складу органів держбезпеки та міліції. Це можна вважати ознакою послаблення репресій по цих групах. Незначним було посилення репресій щодо робітників промисловості, робітників сільськогосподарських та сезонних, кустарів, інженерно-технічних працівників.

Таким чином, зміни відносних показників репресій по періодах в основному збігаються із змінами абсолютних показників у відповідних соціальних групах.

Проведений аналіз дозволяє зробити такі загальні висновки. Статистика репресій 1943–1945 рр. та 1946–1957 рр. в масштабах України відзеркалює три основні моменти: а) принципові зміни в умовах функціонування держави та її населення протягом цих двох періодів (поступовий перехід до мирного життя, потреба відновлення та розбудови економіки, соціально-культурної сфери тощо); б) зміни у становищі певних соціальних груп населення у повоєнний час; в) особливості переходу органів держбезпеки до роботи у мирні часи, зокрема певні корективи у визначенні головних об'єктів переслідувань.

Саме у цей період органи держбезпеки функціонально повинні були вирішувати питання, пов'язані з розшуком та покаранням не тільки ймовірних противників влади; вони були зобов'язані репресувати дійсних злочинців, які скоїли злочини в роки війни — зрадників, пособників окупантам, бандитів тощо. А особи ці належали до різних соціальних груп.

Примітки

¹ Див.: Нікольський В. Статистика політичних репресій 1937 р. в Українській РСР // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. — 2000. — № 2/4. — С. 103–112; *Його ж.* Репресивна діяльність органів ГПУ під час голодомору в УСРР (1932–1933 рр.) // Там само. — 2001. — № 2. — С. 477–495; *Його ж.* Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х — 1950-ті рр.): Історико-статистичне дослідження. — Донецьк, 2003.

² Державний архів Служби безпеки України. — Ф. 42. — Спр. 51. — Арк. 1–38; Спр. 53. — Арк. 1–61; Спр. 57. — Арк. 1–82.

³ Підраховано за: Там само.

⁴ Підраховано за: Там само.

⁵ Підраховано за: Там само. — Спр. 62. — Т. 1. — Арк. 1–54; Спр. 66. — Арк. 1–91; Спр. 69. — Т. 1. — Арк. 1–113; Т. 2. — Арк. 1–94; Спр. 72. — Т. 1. — Арк. 1–113; Т. 2. — Арк. 1–83; Спр. 75. — Т. 1. — Арк. 1–94; Т. 2. — Арк. 1–76; Спр. 79. —

Т. 1. — Арк. 1–95; Т. 2. — Арк. 1–91; Спр. 82. — Т. 1. — Арк. 1–136; Т. 2. — Арк. 1–89; Спр. 86. — Арк. 1–101; Спр. 93. — Арк. 1–105; Спр. 99. — Арк. 1–94; Спр. 102. — Арк. 1–98; Спр. 107. — Арк. 1–97.

⁶ Підраховано за: Там само.

⁷ Підраховано за: Там само. — Спр. 62. — Т. 1. — Арк. 1–54.

⁸ Підраховано за: Там само. — Спр. 66. — Арк. 1–94.

⁹ Підраховано за: Там само. — Спр. 69. — Т. 1. — Арк. 1–98; Т. 2. — Арк. 1–94.

¹⁰ Підраховано за: Там само. — Спр. 72. — Т. 1. — Арк. 1–113; Т. 2. — Арк. 1–83.

¹¹ Підраховано за: Там само. — Спр. 75. — Т. 1. — Арк. 1–94; Т. 2. — Арк. 1–76.

¹² Підраховано за: Там само. — Спр. 79. — Т. 1. — Арк. 1–95; Т. 2. — Арк. 1–91.

¹³ Підраховано за: Там само. — Спр. 82. — Т. 1. — Арк. 1–136; Т. 2. — Арк. 1–89.

¹⁴ Підраховано за: Там само. — Спр. 86. — Арк. 1–101.

¹⁵ Підраховано за: Там само. — Спр. 93. — Арк. 1–105.

¹⁶ Підраховано за: Там само. — Спр. 99. — Арк. 1–94.

¹⁷ Підраховано за: Там само. — Спр. 102. — Арк. 1–98.

¹⁸ Підраховано за: Там само. — Спр. 107. — Арк. 1–97.